

ANTONÍ PIUS I LA FALSA REMODELACIÓ DEL PORT DE TARRACO: LA TRANSMISSIÓ D'UN ERROR

PATRICIA TERRADO ORTUÑO
*Investigadora predoctoral FPI
Seminari de Topografia Antiga.
Universitat Rovira i Virgili, Tarragona¹*

RESUM

La historiografia tarragonina cita un testimoni, recollit principalment per Lluís Pons d'Icart, sobre la remodelació del port de *Tarraco* en època de l'emperador Antoní Pius. A través d'un recorregut per la historiografia, provarem la falsedat d'aquesta afirmació, produïda per un error en la transmissió a través de la *Historia Augusta*.

ABSTRACT

There is a quote mentioned in the historiography about a restructuring of the harbour of Tarraco during the time of Antoninus Pius. Historians like Lluís Pons d'Icart talk about this fact. We are going to demonstrate the mistake of this information, caused by an error of transmission of the Augustan History.

Paraules-clau: Port, *Tarraco*, Antoní Pius, *Historia Augusta*, *Liber Chronicarum*.

Keywords: Harbour, *Tarraco*, *Liber Chronicarum*, *Antoninus Pius*, *Augustan History*.

1. *Agraeixo a Diana Gorostidi la seva ajuda per realitzar aquest estudi, així com a Jesús Carruesco. També vull mostrar el meu agraïment al professor Juan Francisco Alcina, pels consells i notes sobre la historiografia tarragonina. Aquest article s'ha realitzat gràcies a una beca FPI del Ministerio de Economía y Competitividad. El treball s'emmarca dins la tesi doctoral en curs *Portus Tarraconis. El port de Tarragona en època Republicana i Alt imperial. Fonts, historiografia i arqueologia* dirigida per Joaquín Ruiz de Arbulo i Diana Gorostidi (URV / ICAC) dins el projecte HAR2012-37405-C04-01.

Introducció

L'estudi del port romà de Tarragona és un tema recurrent en l'actualitat. Les intervencions arqueològiques² dutes a terme els últims anys a la zona de l'antiga badia i suburbi portuari i projectes³ que tenen per objectiu conèixer com era el port en època romana i medieval, donen a conèixer com era aquesta zona tan important per al desenvolupament social, comercial i econòmic de la ciutat.

El principal problema que hom es troba en el procés d'estudi del port romà és la cronologia. La polèmica generada per les fonts clàssiques, sovint anacròniques i contradictòries, esbossen un mapa del port en el qual no es pot establir el període exacte de la seva construcció⁴. L'arqueologia no aporta més llum sobre aquest tema car no existeixen evidències conservades sobre el moll o qualsevol estructura de descàrrega, tot i que trobem testimonis historiogràfics i cartogràfics que parlen d'un moll construït en *opus caementicium*⁵.

Davant aquesta allau de problemes per poder establir una cronologia aproximada de la construcció del port, ens trobem amb un testimoni de llarga tradició historiogràfica, que perpetua un error en relació a les dades que tenim del port actualment. Es tracta d'una suposada remodelació que patí el port de Tarragona en època d'Antoní Pius, fet descrit per historiadors de diverses èpoques i que actualment no té cap validesa per manca de corroboració. El nostre objectiu és

2. BEA CASTAÑO, D. "El port romà de Tàrraco, aportacions historiogràfiques i noves interpretacions. La intervenció arqueològica als solars de l'UA 15 de Tarragona (Tarragonès)". *Citerior: arqueologia i ciències de l'Antiguitat. Ports marítims i ports fluvials: la navegació a l'entorn del nord-oest mediterrani durant l'antiguitat*, 4, (2008) p. 149-185; MACIAS, J. M. *Les termes públiques de l'àrea portuària de Tàrraco*, Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica, 2004; PÉREZ, W. *Troballes arqueològiques al litoral Tarragoní. Dotze anys d'arqueologia subaquàtica (1968-1980)*, Tarragona: Servei de Publicacions del Port de Tarragona, 2007.

3. Tesis doctorals en curs: Terrado, P: *Portus Tarraconis. El port de Tarragona en època Republicana i Alt imperial. Fonts, historiografia i arqueologia* i Lasheras, A: *El suburbi portuari de Tàrraco (segles III-VIII)*. Projecte <http://portuslimen.eu/> dirigit per Simon Keay i Pascal Arnaud, Universitat de Southampton.

4. MACIAS, J. M.; REMOLÀ, J. A. El port de Tàrraco a l'Antiguitat Tardana dins *VI Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica. València 2003*. Barcelona, (2005) p. 175-185; MACIAS, J. M.; REMOLÀ, J. A. "Portus Tarraconensis (Hispania Citerior)". *Bollettino di Archeologia on line* I, (2010) p. 129-140.

5. RUIZ DE ARBULO, J. "Eratóstenes, Artemidoro y el puerto de Tàrraco. Razones de una polèmica". *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 11-12, (2001-2002) p. 87-107; TERRADO, P. "El muelle sobre pilares de Tàrraco en època augustea. Historiografia y fuentes literarias" en López Vilar, J. (ed.), *Actes del 2n Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. 26-29 novembre 2014. August i les províncies occidentals. 2000 aniversari de la mort d'August*. Tarragona (2015), vol. 2, p. 237-244.

saber l'origen d'aquesta afirmació i per tant, saber si és una dada fidedigna i com s'ha transmès fins a l'actualitat.

Les fonts documentals

Molts estudis sobre el port de *Tarraco* ens presenten el testimoni dubtós i esgrimit de Lluís Pons d'Icart, un dels primers erudits en afirmar que Antoni Pius remodelà el port de Tarragona⁶. Les proves per donar per vàlida aquesta intervenció edilícia imperial provenen del seu mateix criteri, ja que afirmava al *Libro de las grandezas y cosas memorables de la metropolitana, insigne y famosa ciudad de Tarragona*, publicat el 1572, que:

“yo he hallado [monedas] de Antonino Pio en el reparo que era del puerto, que le guardava y reparava del viento de Mediodia”⁷,

fets que eren suficientment potents per considerar-los verídics. L'altre argument de suport són les cites a dos referències de capçalera:

“Dize don Antonio de Guevara, en la Vida de Antonino Pio, en el cap. VIII, que Antonino Pio, emperador, siendo en España reedificó y ensanchó el puerto de Tarragona, y le dotó de grandes edificios y privilegios. En la Crónica Mundi también se lee como el dicho emperador restituyó el puerto de Tarragona”⁸.

Aquest argument va ser perpetuat per altres grans estudiosos de la ciutat, com és el cas de Bonaventura Hernández Sanahuja, qui el 1859 a la *Historia del puerto de Tarragona desde su origen hasta nuestros días* repetia les dades del seu predecessor:

“Sin duda [el puerto] estaría bastante cegado en época de Antonino Pío, pues este emperador mandó repararlo, según expresa Pons de Icart ya citado”⁹.

Tanmateix, Hernández Sanahuja, en la seva voluntat de rigor històric, cita a altres autoritats per reforçar el seu argument, com és el cas de Josep Blanch:

“el historiador Blanch en su archiepiscopologio, en el epítome histórico párrafo 20 dice: El emperador Aelio Antonino Pió reedificó y ensanchó el puerto de Tarragona, adornándole con grandes edificios y privilegios”¹⁰

o Jeroni Pujades, el qual és afegit en el discurs de l'arqueòleg després de posar en dubte el testimoni de Pons d'Icart i Josep Blanch:

6. REMOLÀ, J. A. & POCIÑA, C. “Nuevas aportaciones al conocimiento del puerto de Tarraco (Hispania Tarraconensis)”. *Saguntum*, 33, (2001) p. 85.

7. PONS D'ICART, L. *Libro de las grandezas y cosas memorables de la metropolitana, insigne y famosa ciudad de Tarragona* 1981a ed., Tarragona: Llibreria Guardias, 1572. Cap. XXXVIII.

8. PONS D'ICART, L. *Libro de las grandezas ...* Cap. XXXVIII.

9. HERNÁNDEZ SANAHUJA, B. *Historia del puerto de Tarragona desde su origen hasta nuestros días*, 2002a ed., Tarragona: Port de Tarragona, 1859, p. 14-5.

10. HERNÁNDEZ SANAHUJA, B. *Historia del puerto ...* p. 14-15.

“Como ni uno ni otro se apoyan en autoridad alguna competente, no salimos garantes de la noticia. Pujades, Lib. IV. cap. 41 citando a varios escritores de época posterior a la romana viene a decir lo mismo”¹¹.

Per últim, Hernández Sanahuja relaciona les monedes que Pons d'Icart va trobar a les restes del moll romà, entre les quals n'hi va trobar de l'emperador Antoní Pius; segons l'historiador serien la prova

“que le autoriza a deducir que cada uno de estos emperadores hizo reparos en el puerto y puso una medalla para memoria según acostumbraban”¹².

Veiem com Hernández Sanahuja tenia certes reticències a aquesta afirmació, però de nou, no contrasta les seves fonts, tot i que n'afegeix dues més: Jeroni Pujades i el propi Lluís Pons d'Icart.

L'argument a favor d'aquesta remodelació seria repetit per altres autoritats, fins i tot Saturnino Bellido, director de les obres del port de Tarragona, copià íntegrament el fragment de Sanahuja a la memòria que escrigué sobre el port de Tarragona el 1883 durant el transcurs de la construcció del port modern¹³.

Antoní Pius i el port

Gràcies als arguments a favor d'aquesta remodelació del port per part d'Antoní Pius, hom pot comprovar com al llarg del temps tots els estudiosos s'han dedicat a emparar-se en cites alienes sense contrastar l'origen d'aquesta afirmació.

El recorregut que hem fet a través de Pons d'Icart i Hernández Sanahuja ens ha dut a buscar en primera instància les fonts clàssiques que parlen d'Antoní Pius. En aquest cas, l'únic testimoni que explica la vida de l'emperador és la *Historia Augusta*¹⁴. Si repassem aquesta obra, en cap moment es descriuen obres al port de Tarragona per part d'aquest emperador. L'únic testimoni en el qual Pons d'Icart i la resta d'historiadors es podrien basar per admetre una reforma

11. HERNÁNDEZ SANAHUJA, B. *Historia del puerto ...* p. 14-15.

12. Segons Hernández, aquestes monedes serien dels següents emperadors: August, Antoní Pius, Gal·liè, Probe, Car, Constantí Màxim, Licini, Constantí el Jove i Gracià. p. 139; Pons d'Icart ens mostra lectura de les monedes dels emperadors que va trobar a les restes del port romà. Capítol XXXVIII.

13. BELLIDO, S. *Antecedentes sobre la historia antigua y moderna del puerto de Tarragona*, 1986a ed., Tarragona: Junta del Puerto de Tarragona, 1883, p. 139; GIBERT BEL, M. *Els presos i el port de Tarragona: història de 92 anys de treballs forçats (1792-1884)*, Tarragona: Centre d'Estudis Marítims i Activitats del Port de Tarragona, 2012, p. 65.

14. La *Historia Augusta* és el nom amb el qual es coneixen un conjunt de biografies dels emperadors romans que van viure entre els segles II i III dC. Escrites col·lectivament per diversos autors, es coneixen amb el nom de *Scriptores Historiae Augustae* (= SHA).

del port és un fragment el qual, tal i com nosaltres proposem, hauria estat copiat o llegit malament i hauria provocat un error de transmissió.

Mostrem a continuació el fragment original en qüestió on s'hi relacionen les obres públiques que Antoní Pius va dur a terme a diverses parts de l'imperi romà:

Opera eius haec exstant: Romae templum Hadriani, honori patris dicatum, Graecostadium post incendium restitutum, instauratum Amphitheatrum, sepulchrum Hadriani, templum Agrippae, Pons Sublicius, Phari restitutio, Caietae portus, Tarracinensis portus restitutio, lavacrum Ostiense, Antiatum aquae ductus, templa Lanuviana. Multas etiam civitates adiuvit pecunia, ut opera vel nova facerent vel vetera restituerent, ita ut et magistratus adiuuaret et senatores urbis ad functiones suas. (SHA, Pius, 8. 2-4)¹⁵.

El fragment descriu les obres que Antoní Pius va fer a diferents ciutats i ports d'Itàlia; veiem com tots els topònims que apareixen són italians. El text cita una remodelació al port de Tarracina i Gaeta, ciutats situades a la regió italiana del Laci. Cridem l'atenció sobre la cita *Tarracinensis portus restitutio*, que nosaltres proposem com a l'origen d'aquest error de transmissió, ja que en l'enumeració de ciutats són totes italianes; en cap cas *Tarraco* seria correcte. L'adjectiu *Tarracinensis* o *Terracinensis*, segons l'edició, acabaria convertint-se en *Tarraconensis*. Lluís Pons d'Icart el consideraria un fet històric i seria un contribuïdor a la propagació d'aquest error. La resta d'autors afegirien dades a aquest fet i el convertirien en una realitat històrica que fins ara no s'ha pogut contrastar. Però, qui va originar aquesta confusió? Vegem d'on sorgeix aquest error.

La transmissió de l'error

Si ens remuntem a les cites de Lluís Pons d'Icart, veiem com en primera instància parla d'Antonio de Guevara. Fra Antonio de Guevara (1480-1545) fou un important estudiós i filòsof espanyol, bisbe de Guadix i Mondoñedo, que tingué molta difusió i influència durant el segle XVI¹⁶. Autor prolífic, publicà entre d'altres l'obra que Pons d'Icart cita com a font directa: *Una década de Césars. Las vidas de diez emperadores romanos que imperaron en los tiempos del buen*

15. Versió de MAGIE, D. (trad.) *The Scriptores Historiae Augustae* 1991a ed. Londres: Loeb Classical Library, 1921.

16. Per una bibliografia completa de l'autor, veure per exemple: LINO, P. & CANEDO, G. "Las obras de Fray Antonio de Guevara". *Archivo Iberoamericano*, 6, (1946), p. 441-601. Per una consulta de les obres completes, edicions modernes i bibliografia sobre l'autor, veure la recopilació de E. Blanco titulada *Bibliografía de Fray Antonio de Guevara, O.F.M. (1480?-1545)* dins el Proyecto Filosofía en Español, Madrid: Fundación José Antonio de Castro, 1999. <http://www.filosofia.org/cla/gue/1999blan.htm>. [Consultada el 24/07/2015].

Marco Aurelio. El llibre, publicat el 1539 per l'impremta de Juan de Villaquiran a Valladolid, narra la vida de deu emperadors romans, en un estil semblant al de Tit Livi, tot i que no segueix l'ordre cronològic de l'historiador¹⁷.

Al capítol corresponent a Antoní Pius, De Guevara narra com l'emperador va realitzar un seguit d'obres a diferents ports d'Itàlia:

"No lexos del puerto de Hostia, sobre la mar hizo una torre muy fortíssima para que estuviessen allí seguras las naos de Roma, porque de antes no podían subir por allí bastimentos a causa que salteaban por allí los cossarios. Al puerto de Gayeta, que por la gran antigüedad estava ya derelicto, él le hedificó todo de nuevo, es a saber: que a su costa labró casas, levantó una torre, hizo un fortíssimo muro, puso allí moradores y dotólos de muchas libertades, por manera que donde antes era la cosa más olvidada, hizo que después fuesse la cosa más temida"¹⁸.

En aquest mateix fragment, trobem la cita que utilitzà Pons d'Icart com a font:

"Lo mismo que hizo en Gayeta hizo en un puerto de España que se llama Tarragona, el qual rehedificó y amplió y todo con grandes hedificios y privilegios"¹⁹.

Aquest fragment ens testimonia com Antoní Pius no només centrà la seva atenció al port tarragoní, sinó que descriu la seva activitat edilícia a altres ciutats d'Itàlia, com ara la construcció d'una torre a *Portus* i la reconstrucció del port de Gaeta. Crida l'atenció la similitud amb el fragment de la *Historia Augusta*, excepte per un fet: aquí de Guevara cita Tarragona, no Terracina com al text llatí. Això es pot interpretar de dues maneres. D'una banda, sabem que Antonio de Guevara utilitzava els clàssics com a font: a *Una década de Césares* la informació va ser extreta de les obres d'autors grecollatins que parlaven dels emperadors. L'autor va usar, entre altres, la *Historia Augusta* com a model principal per a la redacció de l'obra, com també ocorria en una altra obra, el *Llibre auri de Marc Aureli*, en la qual, segons De la Fuente, "la seva funció [de la Història Augusta] només servia per donar autoritat a la narració, ja que la majoria del text és invenció"²⁰. També s'ha de tenir en compte l'estil i fonts de l'autor, no exempts

17. La divisió en dècades de De Guevara fa referència a desena, és a dir, a la narració de deu biografies.

18. DE GUEVARA, A. *Una década de Césares. Las vidas de diez emperadores romanos que imperaron en los tiempos del buen Marco Aurelio*. 1994a ed; Blanco, E. (ed)., Madrid: Fundación José Antonio de Castro, 1539, cap. IX, < <http://www.filosofia.org/cla/gue/guedc.htm> > [Consultada el 27/07/2015].

19. DE GUEVARA, A. *Una década de Césares...* cap. IX.

20. DE LA FUENTE, M., *Estudio crítico. Antonio de Guevara*, Madrid: Biblioteca Virtual Ignacio Larramendi de Polígrafos, 2013, p. 18 i 29.

de problemes de citacions i falsificacions, així com l'ús d'una retòrica artificiosa que posa en dubte algunes dades històriques de la seva escriptura. Tanmateix, no hem d'entendre a De Guevara com un falsari intencionat, ans al contrari, en molts casos, segons Redondo, moltes de les seves aparents falsificacions i interpretacions que utilitzava en la seva obra en realitat es coneixien així en la seva època, no eren pas invencions seves²¹.

Tot i que De Guevara va utilitzar la *Historia Augusta* com a font, l'error en la transcripció de *Tarracinensis* per *Tarraconensis* pot ser que no l'hagués comès quan consultà l'obra dels clàssics, car no cita totes les obres públiques que sí apareixen a la *Historia Augusta*. Podria ser que De Guevara no utilitzés aquesta obra com a font primària per a la redacció d'aquesta biografia en concret, sinó directament una font secundària. Tot i que el fragment no és tan explícit com el de Pons d'Icart i no ens diu la seva font, podem retornar a l'historiador tarragoní i a les dades que ens proporciona per intentar aclarir el problema.

L'altra font de Pons d'Icart és la *Cronica Mundi* o *Liber cronicarum cum figuris et ymaginibus ab inicio mundi*, un incunable escrit per Hartmann Schedel (1440-1514) conegut popularment com les *Cròniques de Nuremberg*, pel lloc on va ser editat per l'impressor A. Koberger. L'edició llatina va ser impresa entre maig de 1492 i octubre de 1493 i finalment publicada el 12 de juliol de 1493. Pel que fa a la versió alemanya, la traducció va anar a càrrec de Georg Alt, i va ser impresa paral·lelament a la versió llatina, finalment publicada el 23 de desembre del mateix any²².

Aquest llibre, que narra la història de la Humanitat des de la seva creació fins l'any 1490, és un atlas il·lustrat en el qual apareixen descrites les etapes de la història dividides en edats, i inclou imatges de passatges bíblics i històrics, així com gravats de ciutats europees i d'Orient mitjà.

A la sisena edat, trobem un fragment on s'explica la vida d'Antoní Pius i altres emperadors. Es tracta de fragments petits que resumeixen la vida i fets més rellevants que van dur a terme els emperadors romans. D'Antoní Pius, Schedel

21. Sobre la problemàtica i l'estudi de les fonts d'Antonio de Guevara, veure REDONDO, A. *Antonio de Guevara (1480?-1545) et l'Espagne de son temps: de la carrière officielle aux oeuvres politico-morales*, Ginebra: Droz, 1976, Cf. DE LA FUENTE, M., *Estudio crítico...* Veure també LIDA DE MAIKEL, M. R., Fray Antonio de Guevara. "Edad Media y Siglo de Oro español". *Revista de Filología Hispánica*, 7 (1945) p. 346-88; TRUEBA, J. *El arte epistolar en el Renacimiento*, Madrid: Támesis, 1996, capítol VII.

22. SCHEDEL, H. *Nuremberg Chronicle*. University of Cambridge. Digital Library, 1493: <<http://cudl.lib.cam.ac.uk/view/PR-INC-00000-A-00007-00002-00888/1>> [Consultada 27/07/2015].

indica, entre altres coses, com l'emperador "[...] *Tarraconensem et Caietanum portum restituit*"²³.

Aquesta versió llatina perpetua aquest error sobre la ciutat tarragonina. No es tracta en cap cas d'una còpia del fragment de la *Historia Augusta*, car el text del *Liber Chronicarum* és molt més reduït. A més, si comparem la versió llatina amb l'alemanya, publicada uns mesos més tard²⁴, veiem com no apareix citada cap reforma al port de Tarragona, ni tan sols la reforma del port de Gaeta (fig. 1).

Desconeixem per què s'ha obviat la informació, però s'ha de tenir en compte que la traducció a l'alemany no va ser a mans de Schedel, sinó de Georg Alt (1450-1510), notari, jutge i escriptor²⁵.

En conclusió, trobem com Pons d'Icart cita les fonts que va tenir a l'abast per proposar aquest adveniment de l'emperador a Tarragona i la conseqüència de les reformes al port. Antonio de Guevara probablement copià l'error del *Liber Chronicarum* i Pons d'Icart d'ambdues obres.

Els dubtes d'Hernández Sanahuja i la perpetuació de l'error

Tornant de nou a Hernández Sanahuja, hem vist com en la *Historia del puerto de Tarragona desde su origen hasta nuestros días* intentava corroborar les afirmacions de Pons d'Icart i citava altres autors consultats per la seva banda.

El primer de tots és Josep Blanch, un canonge tarragoní (1620-1672). Co-neixem de la seva vida gràcies a cinc biografies que ens han arribat avui dia escrites per Pere Serra i Postius (1671-1748) una anònima conservada dins d'una obra seva, la de Fèlix Torres Amat (1772-1847), la de Joan Ruiz i Porta (1866-1934) i la d'Emili Morera (1846-1928)²⁶. Escriví diverses obres, essent la més important per al nostre discurs l'anomenat *Arxiepiscopologi de la Santa Església Metropolitana i Primada de Tarragona*, un document que recull la història de l'església de Tarragona des de l'arribada de l'apòstol Sant Jaume fins l'any 1665.

23. SCHEDEL, H. *Liber Chronicarum*. Koberger, A (ed.), Nuremberg, 1493, Foli CXII. Edició digital llatina conservada a la Biblioteca Nacional de Catalunya i digitalitzada a la Memòria digital de Catalunya: <http://mdc.cbuc.cat/cdm/compoundobject/collection/incunableBC/id/183290/rec/296> [Consultat el 23/07/2015].

24. SCHEDEL, H. *Das Buch der Croniken vnnnd Geschichten : mit Figuren vnd Pildnussen von Anbeginn der Welt bis auff dise vnserer Zeijt* A. Koberger, (ed.), Nuremberg, 1493. Traducció de G. Alt. Llibre digitalitzat disponible a <<https://archive.org/details/dasbuchder-cronik00sche>> [Consultat el 23/07/2015].

25. RESKE, C. *Die Produktion der Schedelschen Weltchronik in Nürnberg*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2000. p. 162 -163.

26. Per veure un resum de les obres de Blanch, veure el pròleg de Joaquim Icart a BLANCH, J. *Arxiepiscopologi de la Santa Església Metropolitana i Primada de Tarragona*, 1985a ed., Tarragona: Diputació Provincial de Tarragona, 1665.

Escrita entre 1650 i 1660, va tenir molta difusió en la seva època, ja que hi ha conservades diverses còpies manuscrites tot i que l'obra no va ser publicada fins 1951 per l'Agrupació de Bibliòfils de Tarragona²⁷. L'obra està plena de referències bibliogràfiques, per exemple a Jeroni Pujades, Pons d'Icart, Martorell o Pellicer. Blanch, a més, tractava de verificar les seves afirmacions en documents d'arxiu²⁸.

Blanch també va escriure un *Epitome historial o resumida historia de la antiquíssima, muy ilustre Ciudad de Tarragona desde su fundación hasta el presente siglo XVII del nacimiento de N. S. J.*, obra actualment rara o perduda i que probablement contindria la cita del port que recull Hernández Sanahuja, car no apareix recollida a l'*Arxiepiscopologi* tal i com afirma l'autor²⁹.

Jeroni Pujades és l'altra autoritat citada per Hernández Sanahuja. Pujades (1568-1635) fou un historiador, jurista i escriptor destacat en els temps del Barroc català³⁰. La seva obra marcà el punt més alt del desenvolupament tècnic i epistemològic entre els historiadors barrocs catalans, ja que fou la primera persona que va escriure una història general i completa de Catalunya, publicada el 1609, de manera que és lògic que Hernández Sanahuja es basés en la seva obra *Crónica universal del Principado de Cataluña*. L'obra va ser publicada originalment en català, encara que a la mort de Pujades ja tenia preparada l'edició castellana amb notes afegides. La importància del document radica en la seva recerca d'exhaustivitat com també el rigor, la ciència i la independència crítica³¹.

Aquest llibre és molt important, car al final apareix un llistat de tots els autors que havien estat consultats per la seva redacció. Més il·lustratiu és el següent fragment, en el qual hom pot veure la seva acurada manera de fer, però sobretot, la cita a Lluís Pons d'Icart, Hartmann Schedel, Antonio de Guevara i el port de Tarragona:

“Entes asso escriu Harman Schadel de Nuremberga en la sua general Coronica del mon, lo que micer Luys Pons de Ycart adverteix. Que aquest Emperador feu reparar y millorar lo port de Tarragona, pera ques cubris, y guardas del vent de mitg dia, y asseguras axi als vexells ques recollian en ell. Y fent memòria de asso lo Bisbe de Mondonyedo don Antoni de Guevara, en las vides dels Cae-

27. Pròleg de Joaquim Icart a BLANCH, J. *Arxiepiscopologi de la Santa...*

28. BARÓ QUERALT, X. *La historiografia catalana en el segle del Barroc (1585-1709)*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2005, p. 192.

29. Segons testimoni de Vives Ciscar a BLANCH, J. *Arxiepiscopologi de la Santa Església...* Pròleg, p. 22 cita 2.

30. BARÓ QUERALT, X. *La historiografia catalana* p. 101 i ss.

31. MAYER, M. “Jeroni Pujades: les inscripcions al servei de la pàtria”. *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 13 (2011) p. 269.

sars, parlant de aquest Emperador diu: que feu la reparació de aquest Port estant ell en Espanya. Y quixa degue fer, estant en Tarragona. Per lo que diu micer Ycart, que en las ruynas de dit Port, ha trobades medalles de aquest Emperador”³².

La crònica catalana de nou reforça aquest argument; Pujades fa servir les fonts més fiables que posseeix per escriure aquesta part, i qui millor que Schedel, Pons d'Icart i de Guevara per completar aquest cercle?.

Entendre la transmissió d'aquest error és un tema complex. La font més antiga que hem pogut comprovar que transmeti l'error, com hem dit, és la versió llatina del *Liber Chronicarum*, la qual presumiblement van consultar la majoria d'autors.

L'única font clàssica conservada que ens parla de la vida de l'emperador Antoní Pius és, com hem dit abans, la *Historia Augusta*. Per poder resoldre aquest cas, ens hem hagut de remetre a aquesta font, amb tots els problemes que comporta la seva interpretació i fiabilitat³³.

L'error començaria en la còpia a l'obra de Schedel del fragment de la *Historia Augusta* (SHA, *Pius*, 8.3), ja que a l'aparell crític de les edicions consultades no observem cap nota de l'editor que contempli cap variant textual que inclogui la lectura *Tarraconensis*. Tanmateix, hi ha variacions respecte a l'escriptura de *Tarracina*, perquè hi ha modificacions de la vocal inicial³⁴. D'una banda trobem l'edició d'Ernst Hohl (1965)³⁵, en la qual transcriu *Terracinensis portus restitutio*, tal i com fa Hermann Peter a l'edició més antiga de 1865³⁶.

En la traducció de Chastagnol³⁷, Mayer, en un comentari a l'edició, afegeix que “es podria haver mantingut *terracinensis* [en lloc de *tarracinensis*, de l'edició

32. PUJADES, J. *Coronica vniuersal del principat de Cathalunya*, Barcelona: Hieronym Margarit, 1609, Llibre IV, Capítol XLI, pàgina 1885. <<http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/06922741089536262977857/ima0391.htm>> [Consultat 22/07/2015]. Edició catalana digitalitzada per Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes i Biblioteca de Catalunya.

33. VEURE pròleg a CHASTAGNOL, A. (T.) *Histoire auguste: les empereurs romains des IIe et IIIe siècles: édition bilingue latin-français*, Paris: Les Belles Lettres, 1992.

34. Terracina és l'actual nom de la ciutat, mentre *Tarracina* és l'antic nom llatí. Cf. COARELLI, F. “Terracina”, Lazio (Guide archeologique Laterza, 5), Roma-Bari: Laterza, 1984.

35. HOHL, E. (trad.). *Scriptores Historiae Augustae* 2a ed. C. Samberger & W. Seyfath, (ed). Leipzig: Teubner, 1965.

36. PETER, H. (trad.) *Scriptores Historiae Augustae* 1884a ed., Leipzig: Teubner, 1865.

37. CHASTAGNOL, A. *Histoire auguste: les empereurs...*

francesa] com una forma pròpia de l'arquetipus de la *HA*³⁸. Tanmateix aquest fet no aporta canvis substancials a la lectura³⁹.

L'error es podia haver produït durant la transmissió manuscrita dels textos, encara que considerem aquest fet poc probable, car cap aparell crític no ens indica res al respecte.

Si ens basem en els aparells crítics de les edicions, no trobem cap comentari que faci referència a un error de transmissió, de manera que podem proposar que l'error no va ser transmès per la tradició manuscrita, ans al contrari, seria un error que, fins on hem pogut retrocedir en la historiografia, començaria en el propi resum que Hartmann Schedel faria del passatge de la *Historia Augusta*. El fet que el *Liber Chronicarum* fos un incunable, faria que els seus successors renaixentistes el tractessin com una font fiable, de manera que cap d'ells es qüestionaria la veracitat de les dades.

Una altra possibilitat és que aquest error s'hagués produït directament de la mà de l'autor del *Liber Chronicarum* quan va consultar les fonts i redactar el text.

Existeix la possibilitat que l'autor conegués millor el nom de *Tarraco*, una capital històrica important, que no pas la petita ciutat lacial de *Tarracina*, més probablement desconeguda per un alemany del segle XV.

Finalment, podria donar-se el cas més senzill d'un error tipogràfic. És possible que l'impressor cometés una confusió entre –co- i –ci degut a la paleografia de l'original, per la similitud dels caràcters de la lletra gòtica manuscrita alemanya. Sigui quin sigui l'origen de l'error, deixem la porta oberta a noves interpretacions ja que no podem saber del cert quin va ser l'inici.

Antoní Pius, bibliòfils tarragonins i un port per construir

Un cop hem vist que l'error de la remodelació del port de Tarragona va produir-se en realitat per una equivocació a l'hora de resumir la *Historia Augusta* al *Liber Chronicarum*, hem volgut esbrinar com hauria arribat aquest error fins a Lluís Pons d'Icart.

Si consultem els exemplars existents a Catalunya sobre el *Liber Chronicarum*, veiem com n'existeixen diverses còpies.

No podem saber si Pons d'Icart tenia un exemplar a la seva biblioteca, però sí que podria haver consultat l'obra a alguna biblioteca catalana. La primera

38. MAYER I OLIVÉ, M. "Una aportación substancial para aproximarse al texto de la Historia Augusta: la nueva edición Budé". *Antiquité Tardive*, 4 (1996) p. 342.

39. Altres lectures, com la versió anglesa de l'editorial Loeb, traduïda per David Magie, apareix citada d'aquesta manera: *Tarracinensis portus restitutio*. Cf. MAGIE, D. (trad.) *The Scriptores Historiae Augustae* 1991a ed. Londres: Loeb Classical Library, 1921.

persona que podria haver tingut un exemplar i més propera a Pons d'Icart fou Antoni Agustín, parent (oncle) per via materna. Tot i que no hi hem trobat cap exemplar, la privilegiada biblioteca d'Antoni Agustín podria haver posseït perfectament una còpia⁴⁰. La seva amistat amb Jerónimo Zurita (1512-1580), cronista oficial del regne d'Aragó, podria haver-li proporcionat un exemplar o, si més no, informació sobre l'obra, que podria haver passat a Pons d'Icart per mitjà d'Antoni Agustín⁴¹.

Entre els exemplars del *Liber Chronicarum* conservats a Catalunya, cridem l'atenció sobre un que fou propietat de Tomàs Ripoll (1655-1747). Aquest exemplar actualment es troba a la Biblioteca de Catalunya⁴², i a la portada hi ha un *ex libris* ratllat que mostra com va pertànyer a Tomàs Ripoll (fig. 2), bibliòfil nascut a Tarragona, domicili de Santa Caterina i Gran Inquisidor de la província dels regnes d'Aragó. Posseïa una gran biblioteca, part de la qual es conserva a la Universitat de Barcelona. Podria donar-se el cas que el llibre hagués estat consultat anteriorment per Pons d'Icart o Antoni Agustín abans de ser propietat de Ripoll. No podem afirmar aquest fet, tot i que podria ser plausible.

Conclusions

En un context històric com és els dels segles XV i XVI en el qual Tarragona té un paper important en els cercles culturals, no és escabellat pensar que l'obra de Schedel hagués passat per les mans de Pons d'Icart i Antoni Agustín, en referència a aquest *ex libris* de Tomàs Ripoll. Tenint en compte que el 1577 Antoni Agustín va ser nomenat arquebisbe de Tarragona, el seu adveniment va suposar la promoció de Tarragona com un centre cultural de vital importància. Conegut per tenir una biblioteca amb un fons molt notable, donà també molt protago-

40. Al catàleg de la biblioteca d'Antoni Agustín no apareix el *Liber Chronicarum*, car només es centra en la part de Teologia i no és complet. Els impresos d'història no van ser catalogats i pot ser que existís un exemplar però que s'hagués perdut. Veure ALCINA ROVIRA, J. F. & SALVADÓ RECASENS, J., 2007. *La biblioteca de Antonio Agustín. Los impresos de un humanista de la Contrarreforma*, Alcañiz: Palmyrenus.

41. Es conserva correspondència entre Zurita i Agustín. La majoria de cartes són sobre referències bibliogràfiques i intercanvis de llibres. Pel que fa a Jerónimo Zurita, estudià autors clàssics per a l'elaboració de la seva obra. Desconfia de cròniques antigues i bibliografia no fiable. Veure biografia i bibliografia digitalitzada a Documentos y Archivos de Aragón, Jerónimo Zurita: <http://dara.aragon.es/opac/apjz/> [Consultada el 23/07/2015].

42. SCHEDEL, H., 1493. *Liber Chronicarum*. Koberger, A. (ed.). Nuremberg, Folí CXII. Edició digital llatina conservada a la Biblioteca Nacional de Catalunya i digitalitzada a la Memòria digital de Catalunya: <http://mdc.cbuc.cat/cdm/compoundobject/collection/incunableBC/id/183290/rec/296> [Consultada el 23/07/2015] Número topogràfic: Inc. 6-Fol.

nisme a la impremta, la qual fomentà a Tarragona de la mà de l'impressor Felip Mei⁴³ i també s'envoltà d'erudits a la seva seu situada al castell del Patriarca, on va reproduir el model de mecenatge italià amb l'acollida d'humanistes i pintors⁴⁴. Aquesta biblioteca, a disposició d'altres humanistes, posseïa gran quantitat d'exemplars, manuscrits i novetats editorials. En aquest ambient cultural humanista i d'erudició, se'ns fa estrany pensar que a la seva biblioteca no lluis un exemplar del *Liber Chronicarum*, un incunable amb il·lustracions i mapes a color, que d'alguna manera hauria hagut d'arribar a mans d'Antoni Agustín i, qui sap, més tard podria haver estat propietat de Tomàs Ripoll. Sigui com sigui, això només són suposicions, car no tenim cap prova que ho verifiqui. El que sí tenim clar és que l'obra de Schedel hauria passat per Tarragona, si més no, d'alguna manera l'hauria consultat Pons d'Icart⁴⁵ ja que sabia de la seva existència i de la seva importància a l'hora de citar-la com a font.

En definitiva, la transcripció errònia de la *Historia Augusta* aporta noves dades a l'estudi del port de Tarragona en època romana. Tot i que no confirma una construcció o remodelació del port, sí que descarta una intervenció en època de l'emperador Antoní Pius suposadament documentada per les fonts. És ara tasca de les investigacions en curs i de la informació que puguin aportar les excavacions a la zona portuària les que aportin noves dades sobre la història del port de Tarragona.

43. ALCINA ROVIRA, J. F. "Aventures d'un impressor a Tarragona: Felip Mei i Antoni Agustín". *Estudi general. Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona*, 23 (2004), p. 33-62; ALCINA ROVIRA, J. F. "Mey, Juan Felipe" dins DOMÍNGUEZ DOMÍNGUEZ, J. F. (ed.). *Diccionario biográfico y bibliográfico del humanismo español*, Madrid: Ediciones Clásicas, 2012, p. 563-565. s.v.

44. ALCINA ROVIRA, J. F. "El Humanismo de Antonio Agustín" dins EGIDO MARTÍNEZ, A. G. & LAPLANA GIL, J. E. (ed.). *Mecenazgo y Humanidades en tiempos de Lastanosa: Homenaje a Domingo Ynduráin*. Zaragoza: Instituto de Estudios Altoaragoneses, (2008) p. 46.

45. Pons d'Icart fou una de les persones que passà pel seu cercle d'humanistes. De fet, Pons d'Icart realitzava una recopilació d'inscripcions en un manuscrit anomenat *Epigrammata antiquae urbis Tarraconensis*, que es va custodiar a la seva biblioteca quan morí Pons d'Icart. Veure ALCINA ROVIRA, J. F. "El Humanismo de Antonio Agustín..." p. 47.

BIBLIOGRAFIA

- ALCINA ROVIRA, J. F., 2004. "Aventures d'un impressor a Tarragona: Felip Mei i Antoni Agustín". *Estudi general. Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona*, 23 (2004), p. 33-62.
- ALCINA ROVIRA, J. F. "El Humanismo de Antonio Agustín" dins EGIDO MARTÍNEZ, A. G. & LAPLANA GIL, J. E. (ed.). *Mecenazgo y Humanidades en tiempos de Lastanosa: Homenaje a Domingo Ynduráin*. Zaragoza: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 2008, p. 31-50.
- ALCINA ROVIRA, J. F. & SALVADÓ RECASENS, J. *La biblioteca de Antonio Agustín. Los impresos de un humanista de la Contrarreforma*, Alcañiz: Palmyrenus, 2007.
- ALCINA ROVIRA, J. F. "Mey, Juan Felipe" dins DOMÍNGUEZ DOMÍNGUEZ, J. F. (ed). *Diccionario biográfico y bibliográfico del humanismo español*, Madrid: Ediciones Clásicas, 2012, p. 563-565. s.v.
- BARÓ QUERALT, X. *La historiografía catalana en el siglo del Barroc (1585-1709)*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2005.
- BEA CASTAÑO, D. "El port romà de Tarraco, aportacions historiogràfiques i noves interpretacions. La intervenció arqueològica als solars de l'UA 15 de Tarragona (Tarragonès)". *Citerior: arqueologia i ciències de l'Antiguitat. Ports marítims i ports fluvials: la navegació a l'entorn del nord-oest mediterrani durant l'antiguitat*, 4 (2008) p. 149-185.
- BELLIDO, S. *Antecedentes sobre la historia antigua y moderna del puerto de Tarragona*, 1986a ed., Tarragona: Junta del Puerto de Tarragona, 1883.
- BLANCH, J. *Arxiepiscopologi de la Santa Església Metropolitana i Primada de Tarragona*, 1985a ed., Tarragona: Diputació Provincial de Tarragona. 1665.
- BLANCO, E. *Bibliografía de Fray Antonio de Guevara, O.F.M. (1480?-1545)* dins el Proyecto Filosofía en Español, Madrid: Fundación José Antonio de Castro, 1999. <<http://www.filosofia.org/cla/gue/1999blan.htm>> [Consultada el 24/07/2015].
- CHASTAGNOL, A.,(trad.) *Histoire auguste: les empereurs romains des IIe et IIIe siècles: édition bilingue latin-français*, Paris: Les Belles Lettres, 1992.
- COARELLI, F. "Terracina", Lazio. *Guide archeologica Laterza*, 5, Roma-Bari: Laterza, 1984.
- DE GUEVARA, A. *Una década de Césares. Las vidas de diez emperadores romanos que imperaron en los tiempos del buen Marco Aurelio*. 1994a ed; Blanco, E. (ed.), Madrid: Fundación José Antonio de Castro, 1539. <<http://www.filosofia.org/cla/gue/guedc.htm>> [Consultada el 27/07/2015].
- DE LA FUENTE, M., *Estudio crítico. Antonio de Guevara*, Madrid: Biblioteca Virtual Ignacio Larramendi de Polígrafos, 2013.
- GISBERT BEL, M. *Els presos i el port de Tarragona: història de 92 anys de treballs forçats (1792-1884)*, Tarragona: Centre d'Estudis Marítims i Activitats del Port de Tarragona, 2012.
- HERNÁNDEZ SANAHUJA, B. *Historia del puerto de Tarragona desde su origen hasta nuestros días*, 2002a ed., Tarragona: Port de Tarragona, 1859.
- HOHL, E., (trad.) *Scriptores Historiae Augustae* 2a ed. C. Samberger & W. Seyfath, (ed.), Leipzig: Teubner, 1965.
- LIDA DE MAIKEL, M. R., "Fray Antonio de Guevara. Edad Media y Siglo de Oro espanyol". *Revista de Filología Hispánica*, 7 (1945) p. 346-388.
- LINO, P. & CANEDO, G. "Las obras de Fray Antonio de Guevara". *Archivo Iberoamericano*, 6 (1946) p. 441-601.
- MACIAS, J. M. *Les termes públiques de l'àrea portuària de Tàrraco*, Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica, 2004.
- MACIAS, J. M.; REMOLÀ, J. A. "El port de Tarraco a l'Antiguitat Tardana" dins *VI Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica. València 2003*. Barcelona (2005) p. 175-185.
- MACIAS, J. M.; REMOLÀ, J. A. "Portus Tarraconensis (Hispania Citerior)". *Bollettino di Archeologia on line* I (2010) p. 129-140.

- MAGIE, D. (trad.). *The Scriptorum Historiae Augustae* 1991a ed. Londres: Loeb Classical Library, 1921.
- MAYER I OLIVÉ, M. "Una aportación substancial para aproximarse al texto de la Historia Augusta: la nueva edición Budé". *Antiquité Tardive*, 4 (1996) p. 340-344.
- MAYER, M. "Jeroni Pujades: les inscripcions al servei de la pàtria". *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 13 (2011).
- PÉREZ, W. *Troballes arqueològiques al litoral Tàrragoní. Dotze anys d'arqueologia subaquàtica (1968-1980)*, Tarragona: Servei de Publicacions del Port de Tarragona, 2007.
- PETER, H. (trad.) *Scriptores Historiae Augustae* 1884a ed., Leipzig: Teubner, 1865.
- PICÓN, V. & CASCÓN, A. (eds.), *Historia Augusta*, Madrid: Akal, 1989.
- PONS D'ICART, L. *Libro de las grandezas y cosas memorables de la metropolitana, insigne y famosa ciudad de Tarragona* 1981a ed., Tarragona: Llibreria Guardias, 1572.
- PUJADES, J. *Coronica vniuersal del principat de Cathalunya*, Barcelona: Hieronym Margarit, 1609. <<http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/06922741089536262977857/ima0391.htm>> [Consultada 22/07/2015]. Edició catalana digitalitzada per Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes i Biblioteca de Catalunya.
- REDONDO, A. *Antonio de Guevara (1480?-1545) et l'Espagne de son temps: de la carrière officielle aux oeuvres politico-morales*, Ginebra: Droz, 1976.
- REMOLÀ, J. A. & POCIÑA, C. "Nuevas aportaciones al conocimiento del puerto de Tarraco (Hispania Tarraconensis)". *Saguntum* 33 (2001) p. 85-96.
- RESKE, C. *Die Produktion der Schedelschen Weltchronik in Nürnberg*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2000.
- REYNOLDS, L. D. *Texts and transmission: a survey of the latin classics*, Oxford: Clarendon Press, 1986.
- RUIZ DE ARBULO, J. "Eratóstenes, Artemidoro y el puerto de Tàrraco. Razones de una polèmica". *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 11-12 (2001-2) p. 87-107.
- SCHEDL, H. *Das Buch der Croniken vnnnd Geschichten: mit Figuren vnd Pildnussen von Anbeginn der Welt bis auff dise vnserer Zeijt* A. Koberger, (ed.), Nuremberg. Traducció de G. Alt, 1493. Llibre digitalitzat disponible a <<https://archive.org/details/dasbuchdercronik00sche>> [Consultada el 23/07/2015].
- SCHEDL, H., *Liber Chronicarum*. Koberger, A. (ed.), Nuremberg, 1493. Edició digital llatina conservada a la Biblioteca Nacional de Catalunya i digitalitzada a la Memòria digital de Catalunya: <http://mdc.cbuc.cat/cdm/compoundobject/collection/incunabileBC/id/183290/rec/296> [Consultada el 23/07/2015].
- SCHEDL, H. *Nuremberg Chronicle*. University of Cambridge. Digital Library, 1493. <<http://cudl.lib.cam.ac.uk/view/PR-INC-00000-A-00007-00002-00888/1>> [Consultada 27/07/2015].
- TERRADO, P. "El muelle sobre pilares de Tarraco en época augustea. Historiografía y fuentes literarias" en *Actes del 2n Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. 26 - 29 novembre 2014. August i les províncies occidentals. 2000 aniversari de la mort d'August*. Tarragona (2015), vol. 2, p. 237-244.
- TRUEBA, J. *El arte epistolar en el Renacimiento*, Madrid: Tàmesis, 1996.
- Documentos y Archivos de Aragón, Jerónimo Zurita. Gobierno de Aragón: <<http://dara.aragon.es/opac/apjz/>> [Consultada el 23/07/2015].

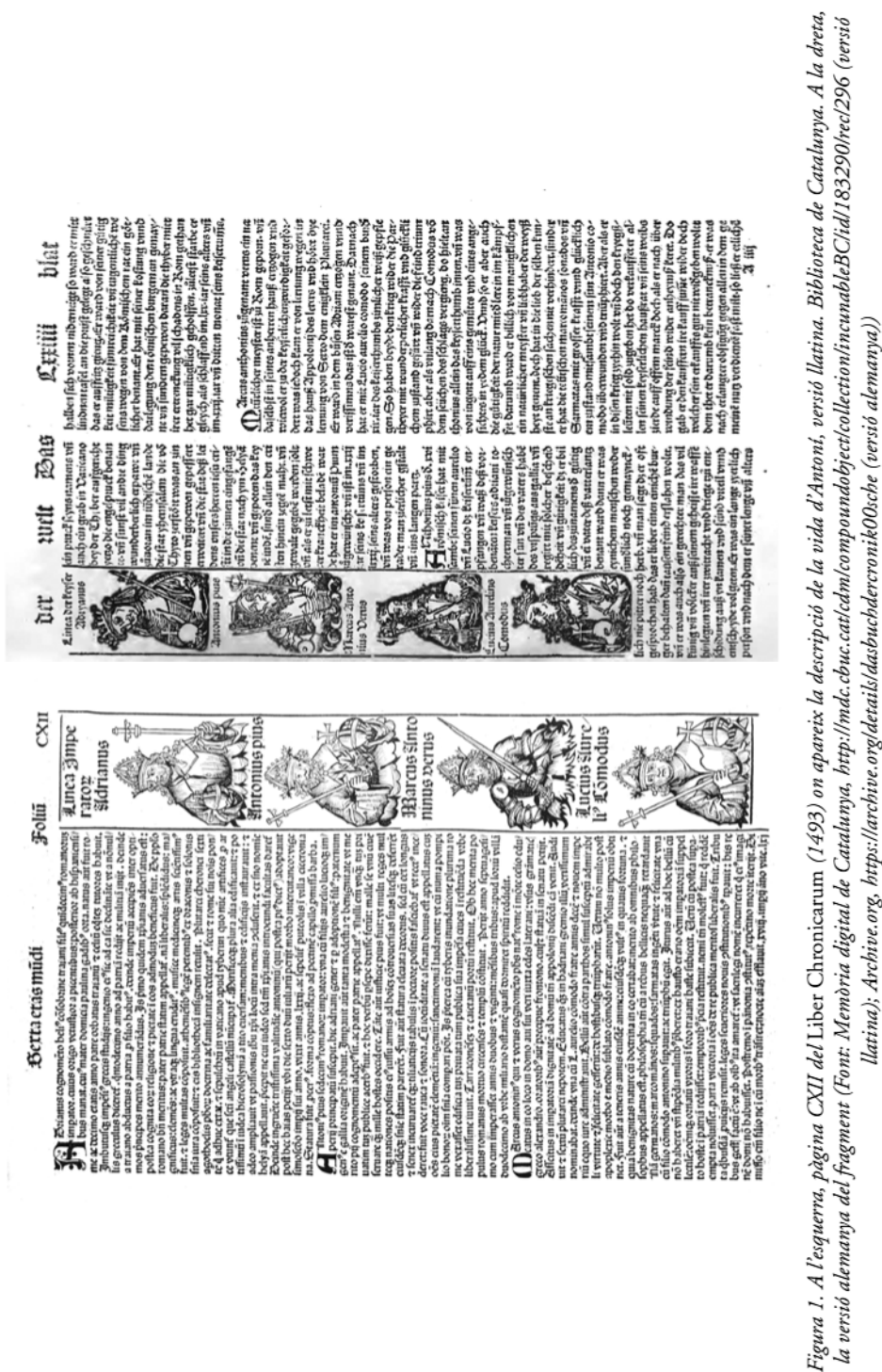

Figura 1. A l'esquerra, pàgina CXII del Liber Chronicarum (1493) on apareix la descripció de la vida d'Antoni, versió llatina. Biblioteca de Catalunya. A la dreta, la versió alemanya del fragment (Font: Memoria digital de Catalunya, <http://mdc.cbuc.cat/cdm/compoundobjectcollection/incunabileBC/Id/183290/rect/296> (versió llatina); Archive.org, <https://archive.org/details/dasbuchderchronik00sche> (versió alemanya))

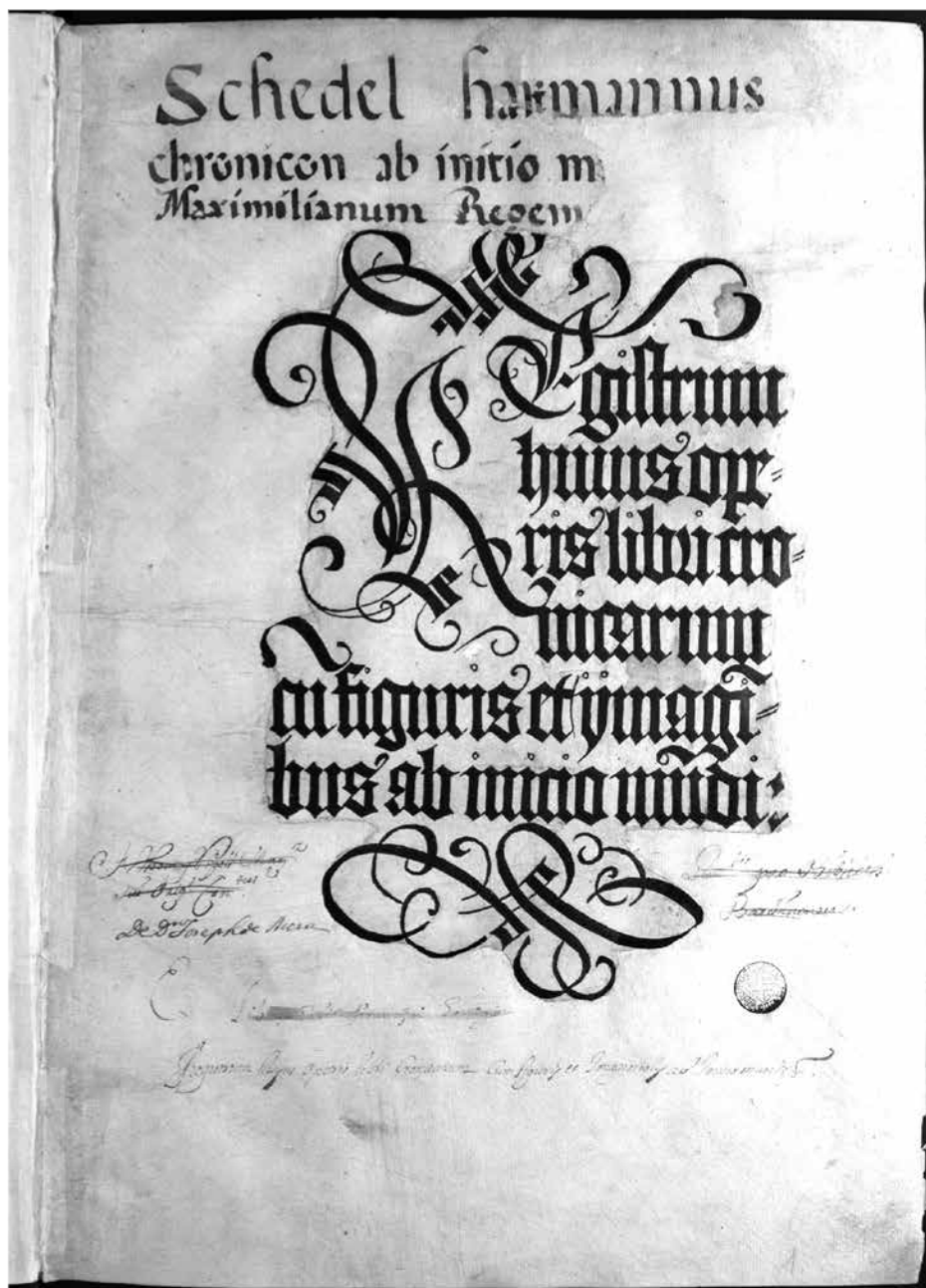

Figura 2. Coberta del Liber Chronicarum (1493) conservada a la Biblioteca de Catalunya (Font: Memòria digital de Catalunya, <http://mdc.cbuc.cat/cdm/compoundobject/collection/incunableBC/id/183290/rec/296>)